

Duiding incident wolf – hond en wolf - kind

Utrechtse Heuvelrug 6 juli resp. 16 juli 2024

Datum	23 juli 2024
Projectnummer	2024.005
Projectnaam	Duiding incidenten wolf Utrecht
Opdrachtgever	PROVINCIE UTRECHT
Auteur(s)	Zoogdiervereniging
Projectleider	5.1.2.e
Notitienummer	N2024.005
Deze notitie kan geciteerd worden als	Zoogdiervereniging, 2024. Duiding incident wolf – hond en wolf - kind Utrechtse Heuvelrug 6 juli resp. en 16 juli 2024. Notitie 2024.005. Zoogdiervereniging, Nijmegen

1. Aanleiding

Op 6 juli 2024 is op de Utrechtse Heuvelrug een hond gepakt door een wolf en op 16 juli 2024 is er een incident geweest tussen een wolf en een kind. De provincie Utrecht heeft de Zoogdiervereniging gevraagd om met onafhankelijke deskundigen op het gebied van wolven op ecologische gronden te duiden wat er is voorgevallen en te adviseren welke maatregelen genomen kunnen worden.

2. De aanpak

Deze notitie is opgesteld door 5.1.2.e en 5.1.2.e (onafhankelijke deskundigen op het gebied van wolf) en de projectleider landelijke wolvenmonitoring 5.1.2.e van de Zoogdiervereniging, in samenwerking met 5.1.2.e professioneel faunabeheerder en territorium coördinator van de wolvenmonitoring op de Utrechtse Heuvelrug. Er is gebruik gemaakt van internationale literatuur en er is contact geweest met internationale collega's van o.a. het LCIE (Large Carnivore Initiative Europe). 5.1.2.e heeft de eigenaresse van de hond gesproken, het hele team heeft de BSO begeleiders van het kind gesproken en er is van beide situaties een politieverhoor opgesteld. Van het voorval met het kind loopt een forensisch onderzoek, dat nog niet beschikbaar is.

3. De incidenten

3.1. Incident met de hond

Op 6 juli 2024 vond overdag een incident plaats van een wolf en een hond (mannelijke dwergpoedel). De vrouw bevond zich in openbaar toegankelijk terrein, vlakbij het rustgebied van het ecoduct Treekerwissel in Den Treek.

De situatie was dat de vrouw op de grond zat en op haar telefoon keek, met haar rug in de richting van waar de wolf vandaan kwam. De hond bevond zich direct naast haar (30 cm). De hond was bezig met graven. De hond was aangeliend, maar de lijn was losgelaten omdat beide zich op korte onderlinge afstand van elkaar bevonden.

Het incident door de wolf vond plaats van achteren ten opzichte van de positie van de vrouw. Daarbij is, zonder voorafgaande waarschuwing door geluid of iets anders, de gravende hond direct gegrepen door de wolf. Na de eerste greep, heeft de wolf nog een moment losgelaten om daarna alsnog fataal voor de hond toe te bijten. De vrouw verklaarde dat ze de hond slap zag worden. Vervolgens heeft de wolf zich met de buitgemaakte hond (met riem) direct verwijderd van de locatie. Er is nazoek gedaan, daarbij is de hond of de riem niet teruggevonden.

De vrouw meldt kort voor het incident twee wolven gezien te hebben op het ecoduct en heeft zich daarvan verwijderd, dat was ca. een kwartier voor het incident. Zij geeft tevens aan andere personen ontmoet te hebben die aangaven welpen en volwassen wolven in de directe omgeving gezien te hebben.

Uit foto's van wildcamera's die in het gebied staan blijkt dat het ecoduct frequent gebruikt wordt

door wolven. Beelden van de camera bevestigen in ieder geval de aanwezigheid van wolven voorafgaand aan de gebeurtenis en achteraf. Uit de verklaring en de camerabeelden kan worden vastgesteld dat er wolven met jongen in de directe omgeving aanwezig waren, *voor* het moment dat de hond gegrepen werd.

3.2. Incident met het kind

Op 16 juli 2024 vond overdag een voorval plaats van een wolf met een kind, op een afstand van ca. 1,2 km van het incident met de hond op 6 juli. Het kind van 5,5 jaar bevond zich met een begeleider van de BSO achter een heuveltje, waar zij iets verstopten voor een speurtocht. De rest van de groep, zo'n veertig kinderen waren op enkele tientallen meters afstand. Twee andere begeleiders hebben het voorval gezien.

Van 20 meter afstand zag de begeleider de wolf op haar en het kind afrennen. De wolf heeft het kind óf gebeten of zeer dicht genaderd (dat moet het politieonderzoek uitwijzen), en is direct daaropvolgend vertrokken. De begeleiders hebben geen andere wolven of welpen gezien.

Het kind heeft lichte verwondingen overgehouden aan het voorval. Uit forensisch onderzoek moet blijken of de wonden die het kindje opgelopen heeft, het gevolg zijn van het bijten door de betreffende wolf of door het vallen op de grond en in de bramen.

4. Duiding van de situatie

4.1. Incident met de hond

Hond dood

Door de verklaring van de vrouw dat zij de hond slap zag vallen, en het feit dat de hond niet is teruggevonden, is de aanname van de geraadpleegde deskundigen dat de hond is gedood. Er is geen reden om aan te nemen dat de hond nog leeft.

Uitzonderlijke situatie

Het gaat om een uitzonderlijke situatie. Wij kennen uit internationale literatuur geen vergelijkbare gevallen dat een hond met tuigje die zich zeer dichtbij een mens bevond (30 cm) is aangevallen door een wolf. Wel zijn er gevallen bekend van incidenten van wolven met loslopende verwilderde honden of erfhonden (aan een ketting).

Wolf individu

Op basis van de beschrijving van de eigenaresse (er is geen DNA beschikbaar) ging het bij het incident om een wolf en is uit te sluiten dat het een andere hond betreft. Het gaat om één van de wolven op de Utrechtse Heuvelrug die momenteel welpen hebben. Dat wordt onderbouwd door het feit dat er vlak daarvoor twee wolven met welpen zijn gezien. In het kerngebied van een paar met welpen worden in principe geen andere wolven gezien. De aanwezigheid van een 'andere' wolf is doorgaans

aanleiding voor een ruzie/conflict, waarbij de niet territoriale wolf verdreven of gedood wordt. Van het paar, de ouderdieren, zijn de genetische individucodes nog niet met zekerheid bekend. Het gaat waarschijnlijk om mannelijke wolf GW3425m, een Duitse wolf, geboren in Sachsen Anhalt, die in 2023 eerder op de Utrechtse Heuvelrug gezien werd. Na 29 juli a.s. wordt mogelijk duidelijk op basis van de DNA resultaten (uit drollen gevonden in het leefgebied) om welke wolven het specifiek gaat. De hond kan zowel door de teef als door de reu zijn gedood.

Op de Utrechtse Heuvelrug loopt nog een andere wolf voor, die op basis van gedrag en ecologie kan worden uitgesloten van dit incident. Het betreft mannelijke wolf GW3237m die sinds mei 2023 interesse heeft in honden (van Norren et al, 2024). Waarschijnlijk is dat deze wolf zich vooral aan de periferie van het territorium van het wolvenpaar ophoudt, wat betekent dat hij alleen dan in het roedelterritorium verschijnt wanneer op dat moment de ouderdieren niet aanwezig zijn. Het nieuwsgierige gedrag in hondjes heeft ook voorgedaan nadat de welpen waren geboren. Het is daarmee eigenlijk uitgesloten dat GW3237m de vader van de welpen is. Van een vader van een roedel kan worden verwacht dat hij zijn tijd steekt in jagen, en geen energie kan of gaat steken in nieuwsgierige ontmoetingen met honden.

Aanleiding voor het incident

Om maatregelen te kunnen nemen is het belangrijk te kunnen begrijpen waarom de wolf een hond heeft gepakt, en dat nog wel in de aanwezigheid van een mens op zeer korte afstand, en wat het motief daarvoor kan zijn geweest. Er is geen direct antwoord hierop te geven, wel kunnen wij enkele scenario's op basis van omstandigheden en wolfgedrag langs lopen om de waarschijnlijkheid van onderliggende motieven zo goed mogelijk te benaderen en begrijpen.

Wolven verdedigen welpen. De aanwezigheid van welpen in de directe omgeving is een eerste aanwijzing dat het gedrag is te duiden als het beschermen van de welpen.

Wolven hebben een rendez-vous plaats. Dat is een plek waar de welpen en ouderdieren elkaar dagelijks ontmoeten voor voedsel overdracht en socialisatie momenten. Wolvenwelpen verblijven daar of in de omgeving gedurende de dag. De ouders gaan jagen of rusten, de welpen verblijven daar dus een groot deel van de dag zonder ouderdieren. Enig geconstateerd of potentieel gevaar kan de directe aanleiding zijn voor een ouderdier, om verdedigend op te treden. Dat kan het incident verklaren, een vreemde hond ruikt voor een wolf vergelijkbaar als een vreemde wolf, en die worden niet in de nabijheid van welpen geduld. Daarbij moeten wij ons realiseren dat een wolf sterk op geur georiënteerd is. Hierbij is de grootte van de indringer niet relevant. Echter, de wolf moet niet alleen de hond, maar ook de vrouw met geur hebben waargenomen, waarvoor hij in de regel schuw gedrag vertoond door meestal zo'n 100 m afstand tot mensen te houden. Toch heeft de aanwezigheid van een mens de wolf niet weerhouden van het incident. Het feit dat de vrouw op de grond zat en niet het herkenbare rechtop postuur van een mens had, kan daarbij een rol spelen. Het verdedigen van welpen kan het nemen van risico's die anders vermeden worden misschien verklaren.

Opmerkelijk aan dit scenario is het feit, dat na de indringer uitgeschakeld te hebben, de hond is meegenomen. Het is bekend van veel roofdieren, dat zij een kleiner formaat uit concurrentieoverwegingen uitschakelen. Wolven doen dat bij hond/vos. Vossen doen dat bij marters. Deze roofdieren worden daarbij doorgaans wel gedood maar niet gegeten en niet meegenomen. Een

redelijke verklaring daarvoor is het vermijden van parasitaire belasting, maar er bestaan uitzonderingen. Een onderzoek van Martins et al. (2020) geeft een overzicht van geconsumeerde carnivoren, waarbij het relatief hoge percentage aan honden door wolven in Europa opvalt tov andere werelddelen. Ook is opmerkelijk aan dit scenario dat verwacht zou worden dat de wolf geen aankondiging heeft gedaan, maar door te besluipen de hond heeft gepakt. Het verdedigen, koste wat het kost, van nakomelingen is een algemeen voorkomend en volstrekt natuurlijk gedrag.

Vergaren van voldoende prooi. Een ander scenario kan mogelijk puur het vergaren van voldoende prooidieren zijn om de hongerige magen van de welpen te vullen. De wolf kreeg de gelegenheid een prooi, die nietsvermoedend aan het graven was, te overrompelen en buit te maken. Ook dit is normaal natuurlijk gedrag van een ouderdier. De ouders van de welpen bevinden zich in een territorium waar van favoriete prooidieren alleen reeën voorkomen, en geen prooidieren als edelherten, damherten of wilde zwijnen zoals op de Veluwe. De ouders hebben bovendien geen jaarlingen om te helpen de welpen groot te brengen door te helpen bij jacht of babysitten. Met extra verstoring kan het goed zijn dat het vergaren van voldoende prooi een waarschijnlijk scenario is. De manier van benaderen door te besluipen hoort meer bij het vergaren van prooi dan verdedigen van jongen.

Maar met beide scenario's is niet verklaard waarom een wolf, die zich normaal bij een ontmoeting of constatering van menselijke aanwezigheid in de omgeving op afstand terugtrekt, dit totaal heeft nagelaten. Bij normaal wolfgedrag is de aanwezigheid van een mens een sterke negatieve prikkel die niet genegeerd wordt. Er is geen agressie, verdediging of predatie gedrag richting de vrouw geweest.

Wolvenwelpen zijn verplaatst naar een te klein rustgebied. De welpen zijn geboren in een ander deel van de Utrechtse Heuvelrug op een militair oefenterrein van 1000 ha, blijkt uit gedrag van de ouderdieren op foto's van de aanwezige wildcameras. Na intensivering van de activiteit ter plaatse, hebben de wolven de welpen verplaatst naar een gebied waar weinig rustgebied is (enkele tientallen ha), dit blijkt uit gedrag van de ouderdieren op wildcamerbeelden en een melding op het meldpunt. Dat kan ertoe leiden dat de wolven met welpen in een te klein rustgebied zitten of zaten, waar ze vaker worden gestoord. Uit geregistreerde voorvallen van 6 juli (incident met hond) en 16 juli (incident met kind) blijkt dat er (onbedoeld) verstoring plaatsvindt van de welpen en wolven. Dit kan leiden tot stress bij de ouderdieren en kan zorgen voor extra verdedigend gedrag van de ouderdieren.

Houding van de vrouw. De voorover gebogen zittende houding van de solitaire vrouw kan een risico-verlagende rol gespeeld hebben, aangezien dit afwijkend is van hoe mensen normaliter worden waargenomen door wolven. Wanneer de wolf de hond geroken heeft, en dat is hoogstwaarschijnlijk, dan moet de wolf de vrouw ook hebben waargenomen. Dat de wolf dit genegeerd heeft kan misschien veroorzaakt worden, omdat de geur van mensen op een druk wandelmoment (getuige de eerdere ontmoetingen met van de vrouw met andere mensen in het gebied) alom al aanwezig is.

De wolf heeft een hond gepakt en er geen negatieve ervaring aan over gehouden. Als deze wolf leert dat honden een makkelijke prooi zijn en dat het dier weinig te vrezen heeft van mensen. Dan kan

deze wolf dit gedrag gaan herhalen, wat een bron van conflicten kan opleveren. In Italië, waar veel zwervhonden voorkomen zijn er wolven die honden als prooi bejagen. Door het instellen van een rustgebied op 18 juli 2024 is naar verwachting een aanzienlijk deel van de herhaling voorkomen.

4.2. Incident met het kind

Verwondingen

Het kind heeft verwondingen in de vorm van schrammen, en het kind heeft sporen op de kleding, die in het forensisch onderzoek nader zullen worden geduid. Het is op dit moment uit de opgegeven beschrijvingen van het voorval niet met zekerheid op te maken of de wolf het kind heeft gebeten en de verwondingen heeft veroorzaakt of dat de verwondingen zijn veroorzaakt doordat het kind is gevallen (of een combinatie). Uit de beschrijving kan wel worden opgemaakt dat de wolf sowieso niet heeft doorgebeten.

Uitzonderlijke situatie

Het gaat om een uitzonderlijke situatie. Het is in recente tijden niet eerder in Europa voorgekomen dat een kind op deze wijze in contact is geweest met een wolf.

Wolf individu

Op basis van twee onafhankelijk van elkaar afgegeven beschrijvingen door twee medewerkers van de BSO is ook bij dit voorval uit te sluiten dat het gaat om een voorval met een hond. Bij het incident één van de wolven met pups betrokken. Andere wolven kunnen worden uitgesloten door de locatie en het gedrag van de wolf. De beschrijving door de begeleiders van de BSO is zo precies, dat het zeer sterk overeenkomt met de uiterlijke kenmerken van de moeder (teef) van de welpen van de roedel op de Utrechtse Heuvelrug. Ze gaven namelijk eerst aan dat het ging om een smalle kleine jonge wolf. Echter, de hoogte van het dier van zo'n 80 cm is die van de teef, en de beschrijving van de kleuren van de teef kwam ook overeen. De welpen zijn in dit seizoen nog een heel stuk kleiner. Ook bij dit incident kan de andere wolf op de Utrechtse Heuvelrug, GW3237m, op basis van gedrag en ecologie worden uitgesloten van dit incident.

Aanleiding voor het incident

Ook bij het incident met het kind moet de aanleiding voor de wolf voor het vertoonde gedrag uit veronderstellingen worden afgeleid.

Het gebied waar het incident zich afspeelt is een open heuvelig terrein. Dit past zeer goed bij de omschrijving van een rendez-vous plaats voor wolven en hun welpen. Dat de wolf niet heeft doorgebeten en direct is vertrokken, duidt erop dat de wolf niet van plan was de 'indringer' uit het territorium te verwijderen of te doden, maar alleen te waarschuwen. Waarvoor de wolf wilde waarschuwen is niet bekend. Op basis van deze observaties, is de meest waarschijnlijke aanleiding het verdedigen van de welpen op een rendez-vous plaats.

4.3. Was bij beide incidenten dezelfde wolf betrokken?

Het is niet bekend door welke wolf de hond is gegrepen (het mannelijke of vrouwelijke ouderdier van de roedel). Het incident met het kind is vrij zeker de teef (moeder van de welpen) geweest. Het kan

bij het incident om dezelfde wolf gaan, maar dat is niet zeker. Beide incidenten staan op zich, maar zijn wel gebeurd onder dezelfde omstandigheden: er zijn welpen in de buurt, er is geen rust in het gebied, de wolven hebben korte nachten om te jagen, beperkte gemeenschap aan wilde prooidieren.

Afgaand op wolven gedrag, is het bekend dat de teef vaker het initiatief neemt dan de reu.

5. Interventierichtlijnen

Het IPO heeft in het Wolvenplan (IPO, 2019) en in het addendum bij het Wolvenplan (IPO, 2023) interventierichtlijnen opgesteld hoe te handelen bij situaties tussen wolf en hond (figuur 1).

5.1. Incident met hond

Wolf - hond

De situatie van de gebeten hond staat niet letterlijk in de interventierichtlijnen. In de interventierichtlijnen ontbreekt de casus 'predatie van een (kleine) hond'. In de interventierichtlijn wordt gesproken van 'aangelijnde honden', 'meermaals' en 'agressief'. Zoals in casus b (figuur 1): "Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden en is agressief naar honden; Wolf ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt"

1. In het voorliggende geval gaat het om een *aangelijnde hond waarvan de riem niet werd vastgehouden*. Deze specifieke casus staat niet beschreven in de interventierichtlijnen. Vanwege de korte afstand van de hond tot de eigenaar zou je de voorliggende situatie vanuit de ecologie moeten beoordelen als *aangelijnde hond*. Dit is een andere situatie dan wanneer een hond op meer dan 30 meter van de begeleider door een bosvak struint.
2. Verder wordt gesproken over 'meermaals' benaderen. Het is de eerste situatie die optreedt, maar wel direct zeer ernstig, omdat de hond is beslopen, direct gedood en dat alles direct naast een persoon.
3. Ten slotte spreken de interventierichtlijnen van agressief gedrag richting honden. Volgens internationale wolvendeskundigen is dit te duiden als defensief gedrag voor het beschermen van de welpen. Omdat het in de situatie wel gaat om 'letsel op hond' wordt er uitgegaan van deze term, ook al is deze volgens wolvendeskundigen ecologisch gezien niet juist.

Situatie wolf – hond

	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel en doel	Situatie
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangeliijnde honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief).	<i>Wolf ziet in de hand een soortgenoot</i>	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamheid geboden! • Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. • Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	• Analyseren en monitoren situatie. • Mogelijk in gang zetten procedure voor toestemmingsbesluit verjaging met als doel negatieve conditionering. • Publiek voorlichten. Doel: bewustwording omgeving • Voor lokale verjaging is geen toestemmingsbesluit nodig.	Probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met aangeliijnde honden en is agressief naar honden.	<i>Wolf ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt</i>	Kritisch • Kans op letsel hond • Stressvol voor mensen • Risico dat mensen betrokken raken.	Hondeneigenaren bewust maken van gevaar. • Indien proportioneel, gebied afsluiten voor honden. • Mogelijk in gang zetten verlening toestemmingsbesluit voor negatieve conditionering. Indien de situatie zich zonder provocatie van wolf blijft voordoen, in gang zetten toestemmingsbesluit voor doden wolf. Doel: Probleemwolf uit de populatie wegnemen	Probleemsituatie Probleemwolf

Figuur 1 Interventierichtlijn situatie wolf – hond. Bron: IPO, Interprovinciaal Wolfenplan Addendum, 2023

5.2. Incident met kind

Het incident met het kind valt in de interventierichtlijnen onder categorie g: “Wolf reageert actief agressief op mensen bij verstoring en valt mensen aan. Normaal maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigd en neemt initiatief tot aanval”. In dit geval is niet het eten van prooi de reden maar waarschijnlijk het verdedigen van welpen.

g	Wolf reageert actief agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan.	<i>Normaal, maar problematisch gedrag.</i> Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigd en neemt initiatief tot aanval.	Gevaarlijk	Publiek waarschuwen om niet in de buurt van de wolf te komen. - Eventueel wolf verjagen (actieve afschrikking d.m.v. conditioneren) met als doel wolf “bang” te maken voor mensen. - Voor lokale verjaging is geen toestemmingsbesluit nog, voor conditionering wel.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet werkt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf. Doel: Probleemwolf uit de populatie wegnemen. Bij acute veiligheidssituatie wolf doden op last burgemeester, op basis van de Gemeentewet.	Probleemwolf
	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	<i>Extreme gewenning, mogelijkheid op hondsdelheid</i>	Gevaarlijk	In gang zetten procedure toestemmingsbesluit voor doden wolf. Doel: Probleemwolf uit de populatie wegnemen. Voor doden wolf is toestemmingsbesluit nodig. Daarin zal onder andere moeten worden aangetoond dat de wolf zonder aanleiding agressief gedrag vertoont.	Probleemwolf

Figuur 2 Interventierichtlijn situatie wolf – mens. Bron: IPO, Interprovinciaal Wolvenplan Addendum, 2023

5.3. Beoordeling

Het gedrag van beide incidenten wordt als zeer ongewenst geïnterpreteerd, eerst en vooral omdat er een kind bij betrokken is. Het kind en de begeleider zijn er zeer door geschrokken.

In het geval van de hond, is de hond direct naast de persoon gegrepen. Het baasje van de hond is er enorm door verrast. De betreffende wolf is feitelijk positief beloond voor het vertoonde gedrag in de vorm van voedsel.

Herhaling van bovenstaande voorvallen is zeer ongewenst en moet voorkomen worden. Het duurzaam samenleven met wolven kan alleen als dit soort incidenten niet of nauwelijks voorkomen. Indien dit gedrag zich herhaalt, is er bovendien de kans dat de wolvenouder dit gedrag leert aan de jongen.

Voor het incident met het kind gaat het om categorie g van de Interventierichtlijnen wolf- mens: “Wolf reageert actief agressief op mensen bij verstoring en valt mensen aan. Normaal maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigd en neemt initiatief tot aanval”. Voor het incident met de hond (rekening houdend met de drie genoemde mitsen en maren) is de voorliggende situatie het meest vergelijkbaar met casus b “Wolf benadert meermaals mensen met aangeliijnde honden en is agressief naar honden; Wolf ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt” van de interventierichtlijnen wolf-hond (IPO, 2023).

6. Advies

De interventierichtlijnen zien beide situaties als probleemsituatie. De wolf wordt niet betiteld als probleemwolf.

De interventierichtlijnen geven voor de situatie van hond de volgende maatregelen aan om uit te voeren:

- Hondeneigenaren bewust maken van gevaar
- Indien proportioneel, gebied afsluiten voor honden
- Mogelijk in gang zetten verlening toestemmingsbesluit voor negatieve conditionering
- Zenderen, analyseren en monitoren situatie
- Publiek voorlichten

Indien de situatie zich zonder provocatie van wolf blijft voordoen, in gang zetten toestemmingsbesluit voor doden van de wolf, omdat dan wel sprake is van een probleemwolf. Het uiteindelijk doel zal zijn om de probleemwolf uit de populatie weg te nemen.

De interventierichtlijnen geven voor de situatie van het kind de volgende maatregelen aan om uit te voeren:

- Publiek waarschuwen om niet in de buurt van de wolf te komen
- Eventueel wolf verjagen (actieve afschrikking d.m.v. conditioneren) met als doel wolf “bang” te maken voor mensen
- Voor lokale verjaging is geen toestemmingsbesluit nodig, voor conditionering wel.

Als aversieve conditionering niet werkt of praktisch niet uitvoerbaar is, moet besloten worden om de wolf te betitelen als probleemwolf en het betreffende individu uit de populatie weg te nemen. Bij een acute veiligheidssituatie is het mogelijk om een wolf doden op last van de burgemeester, op basis van de Gemeentewet.

Wij adviseren op basis van de twee situaties

- het instellen van een rustgebied van 400 ha (zie Zoogdierverseniging, 2024, Notitie 2024.004)
- het vangen, zenderen en indien nodig negatief conditioneren van de ouderdieren van de roedel.
- Indien de situatie zich zonder provocatie van wolf blijft voordoen, in gang zetten van de beoordeling of sprake is van een probleem wolf en het opstellen van een toestemmingsbesluit (door bevoegd gezag) voor het doden van de specifieke wolf.
- Combineer het vangen, zenderen en negatief conditioneren van het wolvenpaar met het vangen, zenderen en negatief conditioneren van wolf GW3237m, de mannelijke wolf die ook op de Utrechtse Heuvelrug loopt en interesse heeft in honden.

Instellen van een rustgebied

Het advies voor het instellen van een rustgebied op 17 juli j.l. is direct op 18 juli overgenomen door de provincie en gemeente. Die met behulp van een noodverordening een rustgebied hebben ingestelde gedurende de zomervakantie. De welpen zijn nu nog klein, maar na de zomervakantie worden zij steeds mobieler en zijn ze in staat zichzelf te verdedigen of te vluchten.

Vangen, zenderen en indien nodig negatief conditioneren van de ouderdieren

Wij adviseren in deze situatie negatief conditioneren. Zoals bekend is uit Yellowstone (Stahler et al, 2023), is een groot deel van ongewenst wolvengedrag bij te sturen door negatief conditioneren, hiermee is in Europa echter zeer beperkte ervaring (Reinhardt et al, 2020 “How to deal with bold wolves”).

Verder adviseren wij het zenderen van alle aanwezige volwassen wolven. Door het zenderen kan gedetailleerd het gedrag van de wolf worden gevolgd, en kan indien nodig aanvullend negatief worden geconditioneerd. Ook is het mogelijk als het negatief conditioneren niet slaagt (in Yellowstone gaat het om een klein deel van de wolven), en het gedrag aanhoudt, om de wolf met het verkeerde gedrag te doden.

Hierbij zijn enkele zaken van belang.

Er is nog een onduidelijkheid ten aanzien van de term ‘meermaals’ uit de interventierichtlijnen, het suggereert dat je weet om welke wolf het in elke situatie gaat. In hoofdstuk 4 is aangegeven dat niet bekend is of beide incidenten hetzelfde dier betreffen.

Dat is voor het uitvoeren van de maatregel geen obstakel, omdat beide ouderdieren kunnen worden gezenderd, en indien door één van de dieren het gedrag niet voldoende afneemt, dat dier aanvullend negatief kan worden geconditioneerd.

Uit Zweeds telemetrisch onderzoek blijkt overigens dat het wolvenpaar voor het overgrote deel van de tijd, minder dan 100 meter van elkaar verwijderd zijn (mond. med. Prof. B. Zimmerman). Dat impliceert dat om te weten waar zij zich ophouden het geen verschil maakt of reu dan wel teef voorzien wordt van een zender. Voor het kunnen doden van de juiste wolf is het een voordeel als beide zijn gezenderd.

Ina 5.1.2.e

Ina 5.1.2.e t doden van de wolf nodig.
 Hie e zijn uitgevoerd, en moet bewezen kunnen
 wo d.
 Bij spelen de volgende afwegingen een rol: voor
 de et de meeste jachtervaring en kracht, volledig
 verantwoordelijk. Het merendeel van de welpen gaan pas effectief leren jagen na het verlaten van
 het ouderlijk territorium. Afhankelijk van de leeftijd van welpen, betekent het uitvallen van een der
 ouders, een vervoegde dispersie aangezet door voedselgebrek (bij een leeftijd vanaf 8/9 maanden)
 waarbij alle welpen voor zichzelf moeten gaan jagen en bij gebrek aan ervaring, voor makkelijke
 prooien (landbouw huisdieren) kunnen gaan kiezen. Uiteraard zijn er gebiedsafhankelijke factoren als
 voedsel beschikbaarheid door alternatieve prooien, die hierbij een rol spelen. Kleine knaagdieren
 kunnen hierin een grote rol spelen.

In het geval een lethale maatregel nodig blijkt als de welpen nog klein zijn, betekent het dus dat de
 overleving van de nog jonge welpen sterk afhankelijk wordt van het jachtsucces van de overgebleven
 ouderdier en van de voedselbeschikbaarheid in het leefgebied. Hierbij is de kans aanwezig dat de
 jonge welpen zelf meer tijd gaan besteden aan voedsel zoeken, waarbij de welpen buiten de rendez-
 vous plaats terecht komen en eerder met mensen in aanraking komen, met verhoogde kans op
 habituatie. Dat is juist het gedrag wat gepoogd wordt te vermijden. Kortom een lethale maatregel is
 dikwijls slechts een gedeeltelijke oplossing doordat nadelige neveneffecten moeilijk in te schatten
 zijn.

Voor verdere onderbouwing en praktische uitvoering van vangen, zenderen en negatief
 conditioneren verwijzen we naar het *Plan van aanpak voor het negatief conditioneren van wolf
 GW3237m op de Utrechtse Heuvelrug* (van Norren et al 2024). Bij voorkeur wordt het vangen,
 zenderen en eventueel aanvullend negatief conditioneren van mannelijke wolf GW3237m die al een
 jaar interesse heeft in honden (van Norren et al 2024) gecombineerd met het vangen, zenderen en
 eventueel negatief conditioneren van de ouderdieren van de roedel uit voorliggende notitie.

7. Literatuurlijst

- Börner, M. & W. Springborn, 2017. *Anwendung und Wirkungsweise von Vergrämungsmunition im Rahmen des Wolfsmanagements*. Landesjagdverband Schleswig-Holstein e.V.
- Cassidy, K.A., D.W. Smith, D.R. Stahler, E. Stahler, M. Metz, J. SunderRaj, M. Jackson, W. Binder, C. Meyer, T. Bland, B. Cassidy, J. Rabe, and N. Tatton. 2022. *Yellowstone National Park Wolf Project Annual Report 2021*. National Park Service, Yellowstone Center for Resources, Yellowstone National Park, WY, USA, YCR-2022-04.
- Gese, E.M., P.A. Terletzky, J.D. Erb, K.C. Fuller, J.P. Grabarkewitz, J.P. Hart, C. Humpal, B.A. Sampson & J.K. Young, 2019. *Injury scores and spatial responses of wolves following capture: Cable*

- restraints versus foothold traps*. Wildl. Soc. Bull., 43: 42-52.
- IPO, 2019. Interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag.
- IPO, 2023. Interventie richtlijnen – interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag.
- Karlsson, J., M. Eriksson & O. Liberg, 2007. *At what distance do wolves move away from an approaching human?* Canadian Journal of Zoology 85(11):1193-1197.
- Linnell, J.D., R. Andersen, Z. Andersone, L. Balčiauskas, J.C. Blanco, L. Boitani, S.M. Brainerd, U. Breitenmoser, I. Kojola, O. Liberg, J. Loe, H. Okarma, H.C. Pedersen, H. Sand, E.J. Solberg, H. Valdmann & P. Wabakken, 2002. *The fear of wolves: A review of wolf attacks on humans*. NINA: Norsk institutt for naturforskning
- McNay, M. E., 2002. *Wolf-human interactions in Alaska and Canada: A review of the case history*. Wildlife Society Bulletin 30(3), 831–843.
- Mech L.D. & L. Boitani, 2003. *Wolves: behavior, ecology, and conservation*. Chicago University Press, Chicago.
- Norren, E. van, D.J.C. Klees & G. Lelieveld, 2023. *Advies probleemsituatie wolf Utrechtse Heuvelrug*. Notitie N2023.006. Zoogdierverseniging, Nijmegen
- Norren, E. van, D.J.C. Klees en G. Lelieveld, 2024. Plan van aanpak voor het negatief conditioneren van wolf GW3237m op de Utrechtse Heuvelrug. Rapport 2024.20. Zoogdierverseniging, Nijmegen.
- Nowak, S., Szewczyk, M., Tomczak, P., Calus, I., Figura, M., & Mysłajek, R. W. (2021). *Social and environmental factors influencing contemporary cases of wolf aggression towards people in Poland*. European Journal of Wildlife Research, 67, 1-12.
- Rechtbank Midden-Nederland, 2022. Voorlopige voorziening zaak UTR 22/5289-2. ECLI:NL:RBMNE:2022:4991.
- Reinhardt, I., P. Kaczensky, J. Frank, F. Knauer & G. Kluth, 2020. How to deal with bold wolves - Recommendations of the DBBW. BfN Schriften 577. Bundesamt für Naturschutz, Bonn.
- Stahler, D.R., J. SunderRaj & T. Rabe, 2023. *The use of Paintballs as a Tool to Aversively Condition Wolves in Yellowstone National Park*. Personal communication sent on 22-9-2023 to D.J.C. Klees of Studio Wolverine.
- Theuerkauf, J., 2009. *What drives wolves: fear or hunger? Humans, diet, climate and wolf activity patterns*. Ethology, 115: 649-657.

Turnbull, T.T., J.W. Cain and G.W. Roemer, 2013. *Anthropogenic impacts to the recovery of the Mexican gray wolf with a focus on trapping-related incidents*. Wildl. Soc. Bull., 37: 311-318.

Zoogdierverseniging, 2024. Ecologisch beargumenteren afsluiten gebied n.a.v. incidenten wolf 6 en 16 juli 2024. Notitie N2024.004. Zoogdierverseniging, Nijmegen